

DE KUNST VAN
HET OORLOG VOEREN

NICCOLÒ MACHIAVELLI

De kunst van het oorlog voeren

L'arte della guerra

Vertaald door
Hakan Sönmez

NOORDBOEK

© 2025 uitgeverij Noordboek
Originele titel: *L'arte della guerra* (1520)
© Vertaling: Hakan Sönmez

Omslagontwerp: René van der Vooren
Boekverzorging: Elgraphic

ISBN 9789464713367
NUR 730

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van uitgeverij Noordboek, Hellingbaas 1, 8401 JH Gorredijk, Nederland – info@noordboek.nl.

Bij de productie van dit boek is gebruikgemaakt van papier dat het keurmerk van de Forest Stewardship Council (fsc) mag dragen. Bij dit papier is het zeker dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid.

Noordboek is onderdeel van
20 leafdesdichten en in liet fan wanhoop bv

www.noordboek.nl

INHOUDSOPGAVE

Biografie	7
Afkortingen	17
Inleiding	19
Boek Eén	23
Boek Twee	62
Boek Drie	106
Boek Vier	137
Boek Vijf	156
Boek Zes	179
Boek Zeven	213
Legenda	245
Machiavelli's bronnen	247
Bibliografie	249
Eindnoten	255

BIOGRAFIE

NICCOLÒ MACHIAVELLI

Als Lorenzo de' Medici in 1492 overlijdt, wordt zijn zoon Piero II de heerser over Florence. Hij krijgt te maken met een inval van Franse legers in Noord-Italië. Piero kiest er aanvankelijk voor om weerstand te bieden aan het Franse leger van koning Karel VIII, maar als hij beseft hoe groot de Franse legermacht is die op dat moment voor Pisa staat, ziet hij zich gedwongen om de vernederende voorwaarden van de Franse koning te accepteren. Uit woede hierover verdrijven de Florentijnen Piero II in 1494 uit Florence. Ze ontdoen zich van de monarchie (of het prinsdom, in hun taal). Deze gebeurtenis wordt gevolgd door het vier jaar durende theocratische regime van Girolamo Savonarola, abt van het klooster van San Marco, dat eindigt met de ophanging en verbranding van Savonarola op het Piazza della Signoria. Hierop volgt de oprichting van de Raad van Tien, een soort archaïsche democratie (of wat we een republiek noemen). Niccolò Machiavelli wordt in 1498 benoemd tot Secretaris van de Tweede Kanselier van deze Raad. Deze post levert hem een carrière op van veertien jaar in politieke, militaire en diplomatieke dienst.

Nadat de Spanjaarden Florence hebben bezet en Lorenzo de' Medici II, zoon van Piero II, aan de macht hebben gebracht, komt Machiavelli in de problemen: hij wordt eerst gevangengezet in de Carcere dell'Isola delle Stinche, daarna berecht en gemarteld wegens samenzwering, en uiteindelijk verbannen naar het platteland in Sant'Andrea in Percussina.

In dit dorp begint Machiavelli's invloedrijk verhaal. Hier schrijft hij zijn beroemde *Il principe** en *Discorsi*[†] *sopra la prima decada di Tito Livio*.[‡] Hij schrijft ook *Mandragola*, *Clizia*, *Belfagor*,[§] *Epistola della pesta*,[§] *L'arte della guerra*[¶] en veel meer.

Vandaag de dag wordt Machiavelli vaak, maar onterecht, beschouwd als de grondlegger van de politieke wetenschap. Hij is geen politieke wetenschapper of politiek filosoof, maar een politiek denker² en een Renaissancemens. Machiavelli verlegt de platonische idealen zoals goedheid, waarheid, schoonheid; stoïcijnse principes als *fides*, vrijgevigheid; de ciceraanse en senecaanse idealen van rechtvaardige en grootmoedige heerser; en de christelijke deugden waaronder barmhartigheid, liefdadigheid, vergevingsgezindheid. Deze deugden zijn mooi voor een ideale wereld, maar Machiavelli vindt dat ze geen plaats hebben in de politiek, vooral niet in het gefragmenteerde Italië van die periode. In de politiek zijn heidense deugden zoals moed, kracht, discipline en standvastigheid op hun plek. Isaiah Berlin schrijft hierover het volgende:

Machiavelli's nevenschikking van twee onverenigbare morele werelden en het morele ongemak dat daaruit voortvloeide, zijn de bron geweest voor wanhopige pogingen om zijn doctrines te interpreteren, om hem voor te stellen als een cynicus en daarom een oppervlakkige voorstander van Realpolitik. [...] Door de oorspronkelijke eenheid te verbreken, maakte hij mensen be-

* De vorst, vertaald door T.M. Roest van Limburg in 1834, door J.T. Jelgersma in 1902, door J.F. Jo Otten in 1940, door A.W.W. Antoon Rieter in 1978.

De heerser, vertaald door H.A.M. Henk van der Heijden in 1955, door Frans van Dooren in 1976.

Il principe, vertaald door Paul van Heck in 2002.

† *Discorsi*. Gedachten over politiek en staat, vertaald door Paul van Heck in 1997.

‡ *Toneel en verhalend proza*. *Mandragola*, *Clizia*, *Belfagor*, vertaald door Paul van Heck in 2010.

§ Brief over de pest.

¶ De kunst van het oorlog voeren.

wust van de noodzaak tot een pijnlijke keuze tussen onverenigbare alternatieven* in het openbare en het privéleven [...]. Zijn prestatie is van de eerste orde, al was het maar omdat het dilemma de mens nooit los heeft gelaten sinds het aan het licht kwam (het blijft onopgelost, maar we hebben geleerd ermee te leven). De mens had ongetwijfeld in de praktijk vaak genoeg het conflict ervaren dat Machiavelli expliciet maakte. Hij veranderde de uitdrukking ervan van een paradox in iets alledaags. [...] De keuze is pijnlijk omdat het een keuze is tussen twee uiterste werelden.†

Machiavelli heeft volgens Berlin een onoplosbaar dilemma onthuld en daarmee een permanent vraagteken geplaatst achter de twee waardesystemen. Het is ten diepste niet duidelijk welk waardesysteem doorslaggevend moet zijn. Dit komt voort uit de erkenning van Machiavelli dat ultieme en heilige waarden elkaar kunnen tegenspreken.

De twee morele werelden waar Berlin het over heeft, komen we ook tegen bij Hannah Arendt. Zij is het met Machiavelli eens dat de waarden van de privésfeer niet zomaar kunnen worden overgebracht naar de publieke sfeer. Het goede doen in het privéleven en in het openbare leven zijn verschillende dingen. Arendt ziet bij Machiavelli dat het goede niet wordt gedaan in de publieke sfeer. Als je het goede doet om over te komen als goed, ontbreekt er iets aan het goede zelf. Het goede doen is een deugd die in de privésfeer past, de criteria om het goede te doen in de politiek zijn anders.

Machiavelli beschrijft welke politieke 'goede dingen' er gedaan moeten worden om Italië te verenigen. Hij vindt de Italiaanse stadstaten antiek (of feodaal in moderne termen). De paus is volgens hem niet machtig genoeg om Italië te verenigen, maar blijkt wel machtig genoeg om het te dwarsbomen. Om dit te veranderen, is het nodig om eerst het leger te hervormen en vervolgens hervormingen door te kunnen voeren in de

* Tussen de christelijke waarden en heidense waarden.

† Isaiah Berlin (Princeton University Press, 2013): p. 33-100.

politiek, en daarom wil Machiavelli 'een nieuwe prins in een nieuwe soevereiniteit'.³ Een nieuwe heerser in een oude soevereiniteit heeft namelijk niet veel invloed omdat hij vastzit in het oude systeem.⁴ Machiavelli stelt zich een verenigde staat voor in plaats van de stadstaten waar geen eenheid is, dat wil zeggen dat hij *avant la lettre* zoekt naar de voorwaarden voor de oprichting van een natiestaat.* Zijn mantra is daarom altijd '*trovare modi e ordini nuovi*' ('nieuwe orde en methoden vinden'). Deze twee termen zullen heel vaak voorkomen in dit boek, want de meest urgente, meest essentiële en meest fundamentele behoefte om de eenheid van Italië te bereiken blijkt 'het vinden van nieuwe orde en methoden'.

Machiavelli's boek *De kunst van het oorlog voeren* is ten eerste bedoeld als een soort handboek voor de Italiaanse staatslieden en bevelhebbers van die tijd. Het geeft gedetailleerde beschrijvingen van rekrutering, bewapening, kampering, training, oorlogstactieken en de verschillende mogelijkheden om het leger in te zetten in tijden van oorlog en vrede. Daarnaast wil Machiavelli met zijn boek benadrukken dat militaire en politieke gebeurtenissen niet onafhankelijk van elkaar zijn. Zoals hij herhaaldelijk vermeldde in *Il principe*, moet de prins van de staat de leider zijn van een sterk leger: '[Een] prins moet geen ander doel hebben, geen andere gedachte, dan oorlog, de orde van oorlogen en de discipline van oorlog.'

Als Machiavelli aantreedt, is Florence al vier jaar in oorlog met Pisa. Daarom is zijn eerste taak gerelateerd aan de oorlog. Zijn advies aan de Raad van Tien is als volgt: er mag geen vreedzame regeling met Pisa komen, integendeel, Pisa moet gewapenderhand worden ingenomen. Machiavelli schrijft talloze brieven met deze strekking, hij vaardigt bevelen, regelt lonen

* Volgens Machiavelli was de kerk niet sterk genoeg om Italië te verenigen, maar had ze wel genoeg macht om elke andere macht tegen te houden. Mede daarom wilde hij de Romeinse orde en heidense deugden terugbrengen.

en rantsoenen, beslecht geschillen tussen commandanten, en toomt de publieke ontevredenheid over de hoge oorlogskosten in.* Intussen wordt Machiavelli's politieke denken gevormd door zijn opvattingen over militaire problemen. Door de ontdekking van buskruit en de uitvinding van vuurwapens gaan de gepantserde ridders tot het verleden behoren. Ze zijn op het slagveld tot de dood gedoemd. In de middeleeuwse militaire organisatie speelde de ridder een beslissende rol. Ze verliezen nu hun aanzien en macht.† Daarnaast vraagt de tijd om een professioneel leger dat altijd paraat staat. Het middeleeuwse leger kon alleen worden samengebracht als zich een duidelijk probleem voordeed en werd enkel bij elkaar gehouden zolang die veldtocht duurde.‡

De transformatie van het feodale leger in een professioneel leger, en de feodale staat in een absolutistisch-bureaucratische, gaat langzaam en bereikt pas in de achttiende eeuw haar voltooiing. Maar de geest van ridderlijkheid sterft al in Machiavelli's tijd een vroege en snelle dood.§ De omslag vinden we terug in het vijftiende-eeuwse verhaal van Don Quijote, dat het leven in het leger van Karel I van Bourgondië beschrijft.¶ De reden waarom we dit verhaal over ridderlijkheid, geschreven door Miguel de Cervantes in 1605, als tragikomisch beschouwen, is omdat Don Quijote de la Mancha probeerde de geest en deugd van ridderlijkheid terug te brengen in een tijd waarin de ridderlijkheid al was geëindigd.

* Jan F.W. van Angeren en Aryan J. Vink. Machiavelli – Zijn politieke leer en zijn kijk op het krijgsbedrijf. *Militaire Spectator*, jrg. 164 (1995): p. 497.

† Felix Gilbert. *Machiavelli: The Renaissance of the Art of War*. Peter Paret, Gordon A. Craig en Felix Gilbert (ed.), *Makers of Modern Strategy from Machiavelli to the Nuclear Age* (Princeton: Princeton University Press, 1986): p. 11.

‡ Ibid.: p. 13.

§ Ibid.

¶ Ballade van Emile Deschamps: 'Quand viendra le tresoner?' *Oeuvres complètes*, Saint Hilaire (ed.) (Paris, 1884): p. 289.

De legers van de grote mogendheden, namelijk die van Frankrijk, Aragon en Engeland, bevatten in Machiavelli's tijd zowel oude als nieuwe elementen. Ze bestaan uit een mix van feodale belastingstelsels en modern professionalisme. De Italiaanse stadsstaten hebben moderne legers die bestaan uit huurlingen met daarboven een laag van beroepsmilitairen.* Vanaf de negentiende eeuw is Italië het 'beloofde land' van alle huurlingen: de Compagnie di ventura biedt dan haar diensten aan elke macht die bereid is ze te betalen, waarmee militaire dienst een beroep op zich wordt.

De belangrijkste weerspiegeling van Machiavelli's gedachten over militaire aangelegenheden tijdens zijn legislatuur is de wet van december 1505, die de organisatie van een milizie† in Florence voorschrijft. Deze resolutie is geschreven door Machiavelli zelf. De milizie, of wat Machiavelli de *Ordinanza* noemde, moest worden verdeeld in compagnieën van driehonderd mannen, die net als de Duitse *Landsknechts* tijdens vrije tijden konden worden ingezet. Machiavelli ziet de *Ordinanza* slechts als een begin. Hij streeft uiteindelijk naar een regulier leger van Florentijnse mannen onder één verenigd bevel. Zo wil hij afkomen van de onbetrouwbaarheid van *condottiero's*‡ en de huurlingen.§ Hij gelooft dat Florence met een regulier leger beter de eigen onafhankelijkheid kan bewaken en dat de stadstaat intern stabiel zal zijn.¶

De 'nieuwe' oorlogsprincipes die Machiavelli in Italië ten

* Gilbert: p. 14.

† De wet 'Ordinanza' beval de vorming van 10.000 milities, die door een regeringscommissie moesten worden geselecteerd uit mannen tussen de achttien en vijftig jaar oud die op het platteland van Toscane woonden onder Florentijns bewind.

‡ *Condottiere* is de oude vorm. In het moderne Italiaanse wordt *condottiere* gebruikt voor de vrouwelijk-meervoudsvorm. Ik geef de voorkeur aan de hedendaags Italiaanse mannelijk-enkelvoudsvorm *condottiero*, en de meervoudsvorm met het Nederlandse achtervoegsel -s.

§ Gilbert: p. 19.

¶ Ibid.

uitvoer wil leggen, zijn in feite de ‘oude’ principes van de Romeinse en Griekse militaire orde. Hij haalt voortdurend bronnen aan die laten zien hoe de Romeinen en Grieken oorlog voerden,* en verwijst naar Vegetius, Suetonius, Frontinus, Polybius, Livius, Josephus, Caesar, Ploutarchos, Valerius en zelfs naar Thucydides en Xenophanes.

Machiavelli's ideeën worden gepresenteerd als een dialoog tussen Florentijnse edellieden en condottiero Fabrizio Colonna. Terwijl Machiavelli de principes van het klassieke denken en de Romeinse militaire geschiedenis aan het licht brengt, wil hij ze aanvullen met zijn eigen authentieke en radicale gedachten. Machiavelli beschouwt oorlog als een groot kwaad en beschrijft het als ‘wrede en zielige ziekte van arme stervelingen’.[†] Ondanks het klimaat van angst dat daardoor ontstaat, is oorlog soms onvermijdelijk, vooral als het voortbestaan van een volk of staat op het spel staat.

Hoewel Machiavelli's politieke geschriften pas na zijn dood zijn gepubliceerd, circuleert *L'arte della guerra* al tijdens zijn leven in manuscriptvorm. Dit boek heeft Machiavelli zo'n reputatie opgeleverd dat hij in het voorjaar door paus Clemens VII (voorheen Giulio de' Medici) naar Rome wordt ontboden om de verdediging van Florence te bespreken. Hij stelt een rapport op en wordt onmiddellijk gekozen tot secretaris en kwartiermeester van de nieuwgevormde *Procuratori delle mura*.[‡] In die functie neemt hij de taak op zich om de verschillende vestingwerken van Florence te inspecteren. Een maand later wordt hem gevraagd de muren te verlaten en naar Lombardije te gaan, waar de oorlog al is uitgebroken. Hij krijgt de taak een infanterie te reor-

* Zie L. Arthur Bird. *Le fonti letterarie di Machiavelli nell'Arte della Guerra*. Proceedings of the Academia dei Lincei, vijfde serie, vierde boek (1896): p. 187-261 voor de vergelijking met bronnen uit de oudheid.

† Maurizio Viroli. *Machiavelli'yi Nasıl Okumalıyız? Ayşe Çevik* (vert.) (Istanbul: Runik Kitap, 2023): p. 68.

‡ Ross King. *Machiavelli: Philosopher of Power* (New York en Londen: Harper Perennial, 2009): p. 220.

ganiseren om de vijand te bestrijden, waarbij hij constateert dat de mannen 'in een zwakke positie' verkeren. De cirkel is rond als hij Giovanni delle Bande Nere (echte naam Giovanni de' Medici), kapitein van de infanterie van de Heilige Liga, ontmoet in Marignano, ten zuidoosten van Milaan. Giovanni heeft ook Sforza-bloed in zijn aderen en hij gedraagt zich ook zo: als leider van de Bande Nere, een elite-huurlingeneenheid is hij de meest gerespecteerde soldaat in Europa. Giovanni's militaire vaardigheid en lef was legendarisch, net als de professionaliteit en toewijding van de Bande Nere.* Giovanni is dan ook de leider die uit de bladzijden van *Il Principe* naar voren lijkt te komen. Machiavelli schrijft aan Guicciardini dat iedereen het erover eens was dat hij 'dapper en gedurfd was, iemand met geweldige ideeën en gedurfde beslissingen'.

De doorwerking

Machiavelli's *L'arte della guerra* is een nuttig boek gebleken: het verscheen in de loop van de zestiende eeuw in eenentwintig edities en werd vertaald in het Frans, Engels, Duits en Latijn.† Veranderende militaire methoden in de zeventiende eeuw brachten andere schrijvers naar voren, maar Machiavelli werd nog steeds vaak geciteerd: Maurice Comte de Saxe baseerde zich op Machiavelli bij het schrijven van *Les Rêveries ou Mémoires sur l'art de la guerre* (1758), en Francesco Algarotti herkende veel van Machiavelli's tactieken bij Friedrich II van Pruisen.‡ Zoals de meeste mensen die geïnteresseerd zijn in militaire zaken, had ook Tho-

* Zie Aurora Cristofari. *Pietro Aretino e Giovanni dalle Bande Nere* (Viterbo: Università degli studi della Tuscia, 2008).

† Sergio Berteli en Piero Innocenti. *Bibliografia Machiavelliana* (Verona: Edizioni Valdonega, 1979).

‡ Francesco Algarotti. *Opere del conte Algarotti: Scienza militare del segretario fiorentino*, 8ste en 9de Brief (Venetië, 1791).

mas Jefferson de *L'arte della guerra* in zijn bibliotheek,* en toen de oorlog van 1812 de Amerikaanse belangstelling voor oorlogsproblemen deed toenemen, werd *L'arte della guerra* in een speciale Amerikaanse editie gepubliceerd.

Machiavelli was een van de eersten die het competitieve karakter van het moderne staatssysteem inzag. Zoals zijn onwillige volgeling Friedrich de Grote schreef: '*Le principe permanent des princes est de s'agrandir*' ('Het constante principe van prinsen is om te zich groter te maken').†

Machiavelli meende dat het bestaan van een staat afhing van het vermogen om oorlog te voeren. Het maakte hem niet populair. Hij kreeg een slechte reputatie en werd een van de 'schurken' op het Europese toneel. Protestanten en katholieken beschuldigen elkaar van machiavellisme. Volgens kardinaal Reginald Pole, de laatste rooms-katholieke aartsbisschop van Canterbury, 'is De vorst geschreven met de vingers van de duivel'. Op hetzelfde moment karakteriseerden de Europeanen hem als wreed, gewetenloos of 'de projectie van de duivel'. Er zijn honderden van dit soort verwijzingen uit de elizabethaanse tijd.⁵ Nadat Machiavelli in 1527 overleed, bleef zijn graf uiteindelijk tweehonderd jaar onbekend. Uiteindelijk werd hij in 1870 verplaatst naar Santa Croce, dat beschouwd kan worden als het 'Pantheon' van Italië, een kathedraal waar de graven van grote namen zich bevinden. De inscriptie op zijn tombe doet denken aan een verontschuldiging, een eerherstel: '*Tanto nomini nullum par elogium*' ('Geen lof is zo grandioos als zijn naam').

* Zie Catalogue of the Library of Congress. Thomas Jefferson's library (1815).

† Frédéric le Grand. *Œuvres de Frédéric le Grand – Werke Friedrichs des Großen*. I. *Considérations sur l'état présent du corps politique de l'Europe*. Z.d.